

ZÂTÎ'NİN YAYIMLANMIŞ DİVANINDA BULUNMAYAN BİR GAZELİ VE BU GAZELİN İNCELEMESİ

Zati's A Ghazal That Are Not In His Published Divan And It's Analysis

Abdullah UÇAR¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi Rektörlük, abdullahucar@aksaray.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1391-8681.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:03.03.2022
Kabul/Accepted:18.07.2022

DOI:10.20322/littera.1082572

Anahtar Kelimeler

Zâtî Divanı, gazel, mecmua, inceleme.

Keywords

Zati Divan, ghazal, journal, analysis.

ÖZ

Divan sahibi klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanlarında olmayan bazı şiirlerine zaman zaman klasik edebiyatımızın birincil kaynaklarından olan mecmularda tesadüf edilmektedir. Divan şairinin bir şiirinin veya birkaç şiirinin kendi divanında olmamasının pek çok sebebi olabilir. Bu sebepler arasında bahsedilen şiirin veya şiirlerin bilerek divana dâhil edilmemiş olması, divan tertip edildikten sonra yazılmış olması, şair tarafından bir arkadaşına teslim edildikten sonra şiirin herhangi bir sebeple iade edilememiş olması sayılabilir. Divan şairleri arasında aynı mahlasta pek çok şair bulunduğu için divanda yer almayan fakat şiir mecmualarında yer alan şiirler dikkatle incelenmeli ve bu şiirlerin aynı mahlası kullanan hangi şaire ait olduğu titizlikle tespit edilmelidir.

Mecmualar, hem onları tertip eden kişilerin edebî zevklerini ve estetik anlayışlarını yansıtır hem de yazıldıkları dönemin şiir anlayışı hakkında fikir verir. Mecmualar, aslında medfûn ve meçhûl birer hazine oldukları için eski şairlerin özel yaşamları ve yaşadıkları yerle olan ilişkileri ile ilgili birçok karanlık noktayı aydınlatılabilir.

Divan şairi Zâtî'nin de yayımlanmış *Divan*'ında yer almamakla birlikte çeşitli şiir mecmularında bazı şiirlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu makalede *Zâtî Divanı*'nda bulunmayan ve bu divanın neşrinden sonraki yayımlarda da tespit edemediğimiz bir gazel konu edilerek Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yer alan Ms. or. oct. 3058 numaralı şiir mecmuasında tesadüf ettiğimiz bir gazelin metnine yer verilecek ve bu gazel incelenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Some poems that are not in the divans of the poets of the Divan are found in the journals. There may be many reasons why a Divan poet's poem is not in his own divan. Among these reasons, the fact that that poem was not included in the divan on purpose, and that it was written after the divan was arranged can be counted. There are many poets with the same pseudonym among the Divan poets. For this reason, poems that are not included in the poet's divan but are included in poetry journals should be carefully examined. It should be determined meticulously to which poet these poems belong, using the same pseudonym. Magazines reflect the literary taste and aesthetic understanding of the people who compose them. It also gives an idea about the understanding of poetry of the period in which they were written. Journals are actually buried and unknown treasures. For this reason, it can give information about the private lives of old poets and their relations with the place where they live.

A poem of the Divan poet Zâtî, which is not included in his published Divan, has been identified. In this article, a ghazal that is not in Zâtî's Divan and in publications after its publication will be discussed. The text of a ghazal we came across in the poetry magazine number Ms. or. oct. 3058 in the Berlin State Library will be included and this ghazal will be examined.

Atf/Citation: Uçar, A. (2022), "Zâtî'nin Yayınlanmamış Divanında Bulunmayan Bir Gazeli ve Bu Gazelin İncelemesi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/3, 1946-1959.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abdullah UÇAR, abdullahucar@aksaray.edu.tr

Katkılarından dolayı Doç. Dr. Abdulmuttalip İpek'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

16. asır şairlerinden olan Zâtî, 876/1471 yılında Karesi Vilayetine bağlı Balıkesir kasabasında fakir bir çizmecinin oğlu olarak dünyaya geldi. İri yarı, çirkin, kulakları ağır işiten ve son zamanlarında gözlük de kullanan şair, Zâtî ismini mahlas olarak kullandı. Asıl isminin ne olduğu hususunda ihtilaf vardır. Sehî Bey ve Latîfi tezkirelerinde Bahşî, Âşık Çelebi'de ise Satılmış'tır. Çelebi'ye göre Zâtî mahlası da bu ismin bozulmuş şekli olan Satı'dan ilhamla alınmıştır. Âşık Çelebi ayrıca şairin kendisine asıl adının İvaz olduğunu, bu ismin ebcetteki karşılığının doğum tarihine tekabül ettiğini (H 876) söylediğini tezkiresinde yazar (Kurtoğlu 2013).

Zâtî, şairliği sayesinde şöhrete ulaşmış ve adını duyurmuştur. Bu hususla ilgili Âşık Çelebi'nin anlattıklarına göre, II. Bâyezîd'in devrin şairlerinden seçme gazeller istemesi üzerine Zâtî de diğer meslektaşları gibi bir kaç gazel yazar ve onları saraya teslim eder. Herkesin gazeli II. Bâyezîd'in huzurunda okunur. Sıra Zâtî'nin gazelinin okunmasına gelince sunduğu gazellerden birisinin bir beyti okununca II. Bâyezîd başını kaldırır ve "Allah'a yemin iderüm bak dünyâda ma'nâ dükendi dirler, kesinlikle ma'nâ dükenez. Dünyâ ma'nâ ile doludur. Hüner onu bulmakdur" diyerek Zâtî'yi över ve ona memuriyet verilmesini ister (Armutlu 2018: 1938).

Zâtî'nin yayınlanmış Divan'ında 1825 gazel vardır. Bu sayıyla o, divan sahipleri içinde Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanuni'den sonra en çok gazel yazan şairdir (Armutlu 2018: 1951).

Zâtî'nin gazelleri genellikle 5 beyittir. 1825 gazelinden 1278'i 5 beyitli, 466'sı 7 beyitli, 44'ü 9 beyitli, 18'i 6 beyitli, 9'u 8 beyitli, 5'i 11 beyitli, 4'ü de 10 beyitli ve 1'i de 4 beyitlidir. Konuları bakımından Zâtî'nin gazelleri de önceki ve kendi devrindeki gazellerden farklılık göstermez. Rindâne ve âşıkâne gazelleri çoktur. Zâtî, gazellerinde vezin olarak en çok Remel bahrinin "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" veznini kullanmıştır. Zâtî, bu kalıpla 775 gazel yazmıştır. Bunları 358 gazel ile Hezec bahrinin "mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün", 164 gazel ile de Muzarî bahrinin "mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün" kalıbı takip eder (Armutlu 2018: 1951-1952).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan gazel, Zâtî'nin 1825 gazeli arasında yoktur yani Zâtî'nin yayınlanmış Divan'ında tespit edilememiştir. Bu gazel, Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3058 numarada kayıtlı bir mecmuada yer almaktadır. Bu da bize mecmuaların önemini gösteren önemli bir delildir. Yani şiir mecmuaları kaynaklarda adı geçmeyen çok sayıda şairi ve bu şairlerin bilinmeyen şiirlerini barındırdıkları için önemlidir. Bunun yanı sıra bilinen şairlerin bilinmeyen şiirlerini ihtiva ettikleri için de kıymetlidir.

Mecmualar, barındırdıkları şiirler sebebiyle özellikle dil ve edebiyat açısından zengin kaynaklardır. Mürettibinin zevkine göre derlenen mecmualar muhteva açısından da çeşitlilik arz etmektedir. Son yıllarda akademisyenler ve lisansüstü öğrenciler tarafından özellikle MESTAP¹ çerçevesinde mecmualar üzerine yapılan çalışmalar artarak

¹ Proje ile ilgili detaylı bilgi için bk. mestap.com/mestap/

Ayrıca bk. Köksal, M. F. (2012). Şiir mecmualarının önemi ve mecmuaların sistematik tasnifi projesi (MESTAP). Eski Türk edebiyatında tenkit ve teori. Kesit Yay. s.133-145; Gürbüz, M. (2013). Osmanlı Şiirinin Hazineleri: Mecmualar ve Cönkler Çalıştayı. Turkish Studies, C. 8/1, s. 2907-2909.

devam etmektedir. Bu çalışmalar Türk edebiyatı, kültürü, tarihi ve medeniyetine dair yeni bilgileri gün yüzüne çıkarması açısından oldukça kıymetlidir. Değeri zannedildiğinden çok daha fazla olan şiir mecmualarında umulmadık bilgilerle karşılaşmak her an mümkündür.

Mecmualar hakkında son yıllarda pek çok önemli çalışma yapıldığı için bu çalışmada mecmua hakkında geniş bilgi vermek yerine konuyu detaylı şekilde ele alan çalışmalardan bazılarının künyesi verilmekle yetinilecektir.² Kamil Ali Gıyınış tarafından yayımlanan *Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası* adlı makalede ve Zeynep Süngü tarafından yayımlanan *Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Yeni Çalışmalar Bibliyografyası ve MESTAP* adlı makalede şiir mecmuaları üzerine yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu sebeple burada çalışmamıza konu olan mecmua hakkında genel bilgiler verildikten sonra Türk edebiyatının ünlü şairlerinden olan Zâtî'nin (ö.1546), divanında olmayan bir gazelinin incelemesine geçilecektir.

GAZELİN İÇİNDE BULUNDUĞU ŞİİR MECMUASI³

Çalışmanın konusunu oluşturan gazel yayımlanmış *Zâtî Divanı*'nda ve bu divanın neşriden sonraki yayımlarda tespit edilememiştir. Bu gazel, Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3058 numarada kayıtlı bir mecmuada yer almaktadır. 70 varaktan oluşan mecmuanın her sayfasında 16 veya 17 satır bulunmaktadır. Mecmua, başlıklar ve bazı beyitler hâriç her sayfada iki sütun bulunacak şekilde tertip edilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Mecmuada 15. ve 16. yüzyıllarda yaşamış 25 şaire ait toplam 185 şiir bulunmaktadır.

Mecmuada en fazla şiiri bulunan şair 115 gazel ile Zâtî'dir. Bu 115 gazelin 113 tanesi *Zâtî Divanı*'nda yer almaktadır. Gazellerden 1 tanesi ise Sadık Armutlu tarafından hazırlanan Zâtî'nin *Şem' ü Pervâne* mesnevisinin içinde tespit edilmiştir (Bkz. Armutlu 1998: 522). Diğer gazel de bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Bu noktada, makalenin konusu olan gazelin gerçekten Zâtî'ye ait olup olmadığı, Zâtî'ye ait ise divanında neden yer almadığı soruları sorulabilir. Bu sorulardan birincisine şu cevap verilebilir: Bu gazel Zâtî'ye aittir çünkü mecmuadaki 114 gazelin Zâtî'ye ait olup sadece 1 gazelin Zâtî mahlaslı başka bir şaire ait olması bize göre ihtimal dışıdır. Ayrıca gazelin bulunduğu mecmuadaki şiirler 15. ve 16. yüzyıl şairlerine aittir ve bu yüzyıllarda yaşamış Zâtî mahlaslı 2 şair vardır. teis.yesevi.edu.tr'deki bilgilere göre Zâtî ile aynı dönemde yaşadığı anlaşılan diğer şair Zâtî-i Hallâc olup devrinde fazla tanınmayan, pek de velut olmayan bir şairdir. Şiirin Zâtî'ye ait olduğu dil ve üslup özellikleri incelenerek de tespit edilmiştir. Bu sorulardan ikincisine verilecek cevap ise tahminden öteye

² Ali Nihad Tarlan, "Eski Mecmualar Arasında," TDED 1, s. 2 (1946): 122-137; Günay Kut, "Mecmûa", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 6, 170-174, İstanbul 1986, Dergah Yay.; Yaşar Aydemir, "Şairlerin Edebî Kişiliğinin Tespitinde Mecmuaların Rolü," TKAED, s. 464 (2001): 731-744; Yaşar Aydemir, "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, s.19 (2001): 147-155; Ozan Yılmaz, "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, s. 1 (2008): 255-280; Atabey Kılıç, (2012), "Mecmua Tasnifine Dair", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, Turkuaz Yayınları, İstanbul, s. 77-96; Mehmet Gürbüz, (2012), "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, Turkuaz Yayınları, İstanbul, s. 97-114; M. Fatih Köksal, (2012), "Şiir Mecmualarının Önemi ve 'Mecmuaların Sistematiik Tasnifi Projesi' (MESTAP)", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı, Turkuaz Yayınları, İstanbul, s. 409-431.; M. Fatih Köksal, "Edirneli Nazmî, Mecma'ü'n-Nezâ'ir, e-kitap, (2017).

³ Bu şiir mecmuasının MESTAP'a göre tasnifi yapılmış olup mecmua ile ilgili detaylı bilgi için bk. Uçar 2022: 202-205

geçemeyecektir fakat şunları da belirtmek gerekir: Son yıllarda mecmualar üzerinde yapılan çalışmalar bize şairlerin pek çok şiirinin divanlarında yer almadığını göstermiştir. Bazı şiirlerin divanda yer almaması, şairin bilinçli bir tercihi olabilir veya bu şiirler divan tertip edildikten sonra yazılmış olabilir.

Mecmuada şiiri bulunan şairler -alfabetik sırayla- şunlardır:

Bâkî, Celîlî, Cem Sultan, Fakîrî, Feyzî, Firâkî, Hasbî, Hayâlî, Hayretî, İlmî, Kıyâsî, Lutfî, Meâlî, Mesîhî, Misâlî, Muhibbî, Müderris, Necâtî, Necmî, Ravzî, Sabûhî, Vâlihî, Zâatî, Za'fî. Ayrıca Deli Birader Gazalî'ye ait bir kıt'a da bulunmaktadır ama kıt'ada mahlas yoktur.

Mecmuada en çok kullanılan nazım şekilleri gazel (147) ve kaside (24)'dir.

ZÂTÎ DİVANİ'NDA YER ALMAYAN GAZELİN METNİ

Zâtî⁴

Mef 'û lü / Me fâ 'î lü / Me fâ 'î lü / Fe 'û lün

1. Pîr oldum egildüm ki geçem bâb-ı ecelden
Ammâ ki dağı giçemez hîç güzelden
2. Câm-ı eceli nüş idüben geçmeli oldum
Geçmez dağı göñlüm mey ü maḥbûb u ğazelden
3. Koyun ala gözlü kızılarla koyunum biñ
İtmek dilerin mihr ṭulü' itse ḥamelden
4. Nüş it diyü şunsa ayağı bir lebi mey-gün
Baş üzre diyüp şabr u qarârum gider elden
5. Maḥbûblaruñ zülfine el urmada fikri
Zâtî dağı fâriğ olımaz ṭul-i emelden

GAZELİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI VE ŞERHİ

1. Pîr oldum egildüm ki geçem bâb-ı ecelden
Ammâ ki dağı giçemez hîç güzelden

Yaşlandım ve ecel kapısından geçeyim diye eğildim fakat güzelden hiç vazgeçemedim.

⁴ Mecmuada başlık olarak şairlerin mahlası kullanılmıştır. Beş beyitten oluşan bu gazelin ilk dört beyti 5a sayfasında, bir beyti 5b sayfasında yer almaktadır. (Bkz. Ekler, Fotoğraf 1)

İnsan yaşlanınca beli bükülür, eli ayağı tutmaz olur fakat nefis hiç yaşlanmaz, güzeli sevmeye devam eder. Bu beyitte insanın yaşlılık sebebiyle belinin bükülmesi, eğilmesi ölüm kapısından geçme sebebine bağlanmış ve hüsnütalil sanatına başvurulmuştur. Yine bu beyitte ölüme gidilen yolda bir kapı olduğu beyan edilerek bu yol somutlaştırılmıştır. Buradaki kapıdan da dimdik değil eğilerek geçilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Pîr olmak, eğilmek ve bâb-ı ecel kelimeleri arasında da tenasüp sanatı vardır.

2. Câm-ı eceli nüş idüben geçmeli oldum

Geçmez dağı gönlüm mey ü maḥbûb u gazelden

Ecel kadehini içince geçmeli oldum [fakat] gönlüm şarap, sevgili ve gazelden vazgeçmez.

Ecel şarabını içip ölüme çok yaklaştım ve her şeyden vazgeçmem gerektiğini anladım ama gönlüm şaraptan, sevgiliden ve gazelden hiç vazgeçmiyor. Bu beyit bir önceki beytin devamı niteliğinde sayılabilir. Çünkü birinci beyitte âşık, sadece sevgiliden vazgeçemiyordu fakat bu beyitte vazgeçilemeyen unsurlara şarap ve gazel de ilave edildi. Burada ecel şarabını getiren (Azrail) bir saki gibi tahayyül edilmiştir. Azrail, elinde bir kadeh şarapla gelir ve âşiğe ecel şarabını ikram eder. Elbette âşiğin bu ikramı geri çevirme ihtimali yoktur çünkü her insanın bir eceli vardır, ecel ne bir an ertelenebilir ne de bir an öne alınabilir. Burada çağrışım yoluyla da olsa A'râf Suresi'nin 34. ayetine telmih vardır diyebiliriz. Tabii ki buradaki şarap ve sevgiliye tasavvufî nazarla bakmak gerektiği de ifade edilmelidir. Câm, mey ve maḥbûb kelimeleri arasında tenasüp vardır.

3. Koyun ala gözlü kızularla koyunum biñ

İtmek dilerin mihr ṭulû' itse ḥamelden

Koyun ala gözlü kızularla, güneş koç burcundan doğsa ben koyunumu bin etmeyi dilerim.

Güneş koç burcundan doğacak olsa (doğunca), ben ala gözlü kızularla koyunumu bin etmeyi arzu ederim.

Zaman açısından nevrüza atıf yapıldığı için şair bu zamanın kendisinde hayat, canlılık ve dünyaya bağlılık gibi hisler uyandırdığından dem vurmaktadır. Diğer taraftan ise "mihr hamelden tulû itse itmek dilerin" diyerek önceki beyitlerden de hareketle artık yaşının geçtiğini ve bu arzusunun gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan bir istek olduğunu ihsas ettirmektedir. Zira bu arzusunu "itse" diyerek bir şarta bağlamaktadır.

Koyun ala gözlü kızularla beraberdir, güneş koç burcundan doğsa ben koyunumu çoğaltmayı isterim. Nasıl ki koyun her zaman kuzularıyla beraberse ben de her zaman sevdiklerimle (şarap, sevgili ve gazel) beraber olmak isterim. Güneşin koç burcundan doğması ile zamana vurgu yapılmaktadır. Güneş bu burca 21 Mart'ta girer ve gece ile gündüz eşit olur. Bu tarih nevrüzün başlangıcıdır. Bu ay, koyunların kuzulama ayıdır ve baharın habercisidir. "Koyunumu bin etmek isterim" ifadesi ile yine insanın -bundan önceki beyitlerle irtibat kurarak- dünyada kalma ve çoğalma temennisi anlatılmak istenmektedir. Koyun, kuzu ve hamel kelimeleri arasında tenasüp vardır.

4. Nüş it diyü şunsa ayağı bir lebi mey-gün

Baş üzre diyüp şabr u qarârüm gider elden

Dudağı şarap renkli [bir güzel] "iç" diyerek kadehi sunsa "baş üzre" diyerek içerim, [böylece] sabrım ve kararım

gider.

Al dudaklı bir güzel bana "iç" diyerek şarabı ikram etse "başım gözüm üstüne" der ve o şarabı içer, sarhoş olurum. Böylece sabrım ve kararım yok olur, gider. Burada şarabı ikram eden sevgilinin kendisidir ve bu ifade bir tahayyülden ibarettir. Gerçekte böyle bir şey yoktur, olmadığı "sunsan" ifadesinden anlaşılmaktadır. O kırmızı dudaklı sevgilinin şarabını da kabul etmemek mümkün değildir. "Baş üstüne, emredersiniz!" deyip sunulan şarabı içmek ve sonucuna da katlanmak gerekir. Sevgili bir saki gibi tahayyül edilmiştir. Birinci mısradaki ayağ kelimesinin şarap kadehi dışında insan vücudundaki bir organ manası ile ikinci mısradaki geçen baş kelimeleri arasında iham-ı tezat sanatı vardır. Ayrıca şarabı nûş edebilmek yani içebilmek için ayağın (kadehin) başa çıkması (ağıza götürülmesi) gerekir. Bu somut gerçeklik ile "baş üzre" deyimini arasındaki anlam ilintisi göz ardı edilmemelidir.

5. Maḥbūblaruñ zūlfine el urmada fikri

Zâtî daḥı fāriğ olımaız tūl-i emelden

[Onun] fikri sevgililerin saçına dokunmada, Zâtî de nefsinin bitip tükenmek bilmeyen arzularından vazgeçemez.

Zâtî'nin aklı, fikri, gönlü sevgililerle 'ayş u işrettedir, yaşlansa da onlarla birlikte olmak ister. Çünkü Zâtî de bir beşerdir ve bitmek tükenmek bilmeyen arzularından o da kurtulamaz. İnsanoğlunun masivaya (sevgili, şarap vs.) olan meyli hiç bitmeyecektir, beyitte buna vurgu yapılmıştır. Ayrıca tūl-i emel terkibi ile bir taraftan şair kendi arzu ve isteklerinin sonunun olmadığına işaret ederken öte taraftan isteklerinin uzayıp gitmesi ile sevgilinin uzayıp giden zūlfünün uzunluğu arasında bir ilişki kurmaktadır. Yine kesret ifade eden sevgilinin zūlfü ile sevgiliyi düşünmenin kesreti arasında da bir ilgi söz konusudur.

GAZELİN İNCELEMESİ

Gazelin incelemesi Cem Dilçin'in *Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelemesi* isimli çalışması örnek alınarak yapılmıştır.

Gazelin Ses İncelemesi

Gazel, aruzun hezec bahrinin en sık kullanılan vezinlerinden *Mef 'û lü / Me fâ 'î lü / Me fâ 'î lü / Fe 'û lün* vezni ile yazılmıştır. Zâtî Divanında bu vezinle yazılmış pek çok şiir bulunmaktadır. Gazelde 9 yerde imale, 3 yerde ulama, 4 yerde de med yapılmıştır.

Tablo 1. Gazeldeki imale ve ulamaların dağılımı

Beyitler	İmale	Ulama	Med
1. beyit	2	1	1
2. beyit	2	1	
3. beyit	3		1
4. beyit	2	1	

5. beyit			1
----------	--	--	---

Gazelde bir vezin kusuru sayılan “zihaf”a hiç başvurulmamıştır. Med ise birinci beytin ikinci mısrasındaki “hîç” kelimesinde, üçüncü beytin ikinci mısrasındaki “mıhr” kelimesinde ve beşinci beytin ilk mısrasındaki “mahbûb” kelimesinde yapılmıştır. Ulama ise birinci beyitte “pîr oldum egildüm” kelimeleri arasında, ikinci beyitte “mey ü” kelimeleri arasında ve son olarak da dördüncü beyitte “gider elden” kelimeleri arasında yapılmıştır.

Şiirdeki vezin unsurları şiir üzerinde renklendirilerek gösterilmiştir. Bordo ile renklendirilen yerler ulamayı, yeşil ile renklendirilen yerler imaleyi, mavi ile renklendirilen yerler ise med bulunan yerleri göstermektedir.

Pîr oldu/m_egildüm ki / geçem bāb-ı / ecelden

Ammā ki / da**hı** gıçe/mezin **hîç** / güzelden

Cām-ı e/ce*li* nüş i/düben geçme/li oldum

Geçmez da/**hı** göñlüm me/**y_ü** ma**h**bûb u / gāzelden

hoyun a/la gö**z**l**ü** **h**u/zılar**la** **h**o/yunum biñ

İtmek di/lerin **mıhr** / **h**ul**ü**’itse / **h**amelden

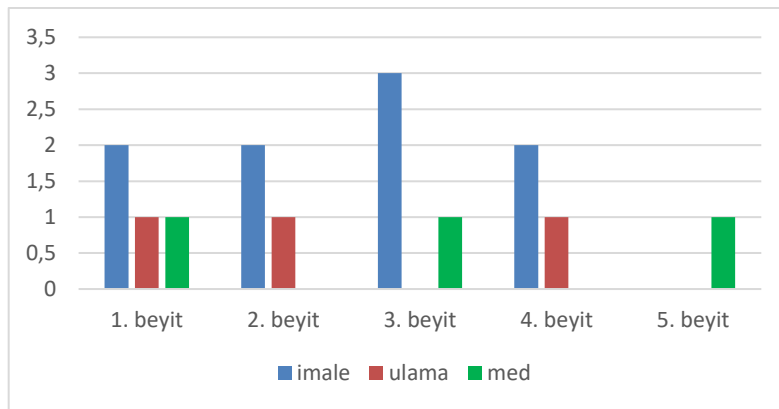
Nüş it di/y**ü** şun**sa** a/y**agı** bir le/bi mey-g**ün**

Baş üzre / diy**ü**p şabr u / **h**ar**ar**um gi/der_**e**lden

Ma**h**bûb/la**ru**ñ z**ül**fi/ne el urma/da fikri

zât**î** da/**hı** f**ar**iğ o/lı**m**az **h**ül-i / emelden

Grafik 1. Gazeldeki vezin unsurlarının dağılımı

Redif ve Kafiye

Divan şiirinde ahengi oluşturan ve anlam üzerinde etkisi olan unsurların başında redif ve kafiye gelmektedir.

Redif, divan şiirinde ahengi temin eden en önemli unsurlardan biridir. Çoğu kez kafiyeyle yetinmeyen divan

şairleri özenle seçtikleri rediflerle hem şiirde iç ahengi sağlamış hem de akıcılığı temin etmişlerdir (Köksal 2017: 25).

Divan şiirinde mısra sonlarında kafiye ile sağlanan ahengi daha da kuvvetlendirmek için rediflerden istifade edilmiştir. Divanlar üzerinde yapılan kafiye ve redif incelemeleri redifli gazellerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Zâtî'ye ait olan bu gazelde redif bir kelime değil, bir ektir. Gazelin redifi "-DAn" ayrılma hâli ekidir ve aşağıda Arap harfleriyle verilen gazelde kırmızı ile renklendirilmiştir. Gazelin kafiyesine bakıldığında ise şunları söyleyebiliriz: "Lam" harfi revidir, harekesiz olduğu için de mukayyed revidir, mavi ile renklendirilmiştir. Sadece revî harfi kullanılarak kafiye oluşturulduğu için yani revî harfinden önce kafiye harfi olmadığı için bu gazelde mücerred kafiye vardır.

Zâtî de kendisinden önceki yüzyıllarda görülen Türkçe kelimelerle ve eklerle kafiye yapma gayretine katılmıştır. Hatta dikkati çekecek kadar Türkçe kafiye ile yazılmış gazelleri vardır (Armutlu 2018: 1948). Zâtî Divan'ında -DAn ayrılma hâli ekinin redif olduğu veya redifin içinde yer aldığı 61 adet gazel bulunmaktadır.

پیر اولدم اکدم که کچم باب اجلدن
اما که دخی کیچه مزن هیچ کوزلدن

جام اجلی نوش ایدبن کچملى اولدم
کچمز دخی کوکلم می و محبوب و غزلدن

قوبن اله کوزلو قوزیلرله قوبنم بیک
اتمک دلرن مهر طلوع اتسه حملدن

نوش ایت دیو صونسه ایغی بر لبی میکون
باش اوزره دیوب صبر و قرارم کدر الدن

محبوبلرک زلفنه ال اورمده فکری
ذاتی دخی فارغ اولیمز طول املدن

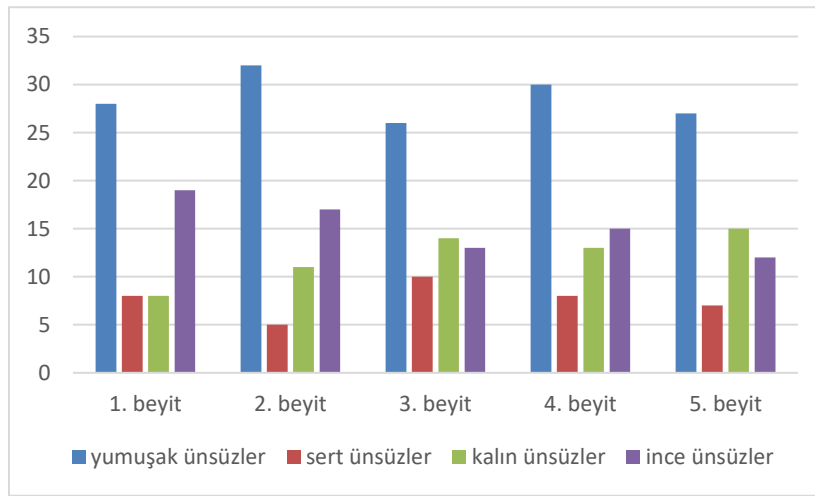
Ünlü ve Ünsüzler

Ünlü-ünsüz benzerlikleri şiirin iç uyumunu sağlar. Ünsüzlerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır (İsen vd. 2002: 381). Zâtî'nin bu gazelinde ünsüzlerin sayısının ünlülerin sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu da şiirin hareketli ve akıcı olduğu anlamına gelir.

Tablo 2. Ünlü ve ünsüz seslerin beyitlerdeki dağılımı

	1. beyit	2. beyit	3. beyit	4. beyit	5. beyit	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	28	32	26	30	27	143
Sert Ünsüzler	8	5	10	8	7	38
Kalın Ünlüler	8	11	14	13	15	61
İnce Ünlüler	19	17	13	15	12	76

Grafik 2. Gazelde ünlü ve ünsüz seslerin beyitlere göre dağılımı

Gazelin Söz Dizimi İncelemesi

Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazelde 35 Türkçe, 19 Arapça, 12 Farsça kelime kullanılmıştır. Gazelde 18 fiil kullanılmış olup bu fiillerin Farsça-Türkçe ve Arapça-Türkçe kelimelerden oluştuğu görülmektedir: pîr olmak, nûş itmek, fârig olmak. Bunların dışında tamamen Türkçe olan birleşik fiiller de bulunmaktadır: bin itmek, baş üzre dimek, elden gitmek, el urmak.

Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Gazelde toplam 5 tamlama kullanılmıştır. Bu tamlamaların üçü Farsça dil bilgisi kuralına göre oluşturulmuş, ikisi de Türkçe dil bilgisi kuralına göre oluşturulmuştur. Ayrıca gazelde bir de vasf-ı terkîbî vardır: *mey-gûn (şarap rengi)*

Türkçe ve Farsça tamlamalar -gazeldeki sırasıyla- şu şekildedir:

bâb-ı ecel: Farsça, isim tamlaması. *Ecel kapısı*.

câm-ı ecel: Farsça, isim tamlaması. *Ecel kadehi (şarabı)*.

ala gözlü kuzılar: Türkçe, sıfat tamlaması.

maḥbûblaruñ zülfi: Türkçe, isim tamlaması. *Sevgililerin saçı*.

tûl-i emel: Farsça, isim tamlaması. *Gerçekleştirilmesi uzun zamana bağlı ümit ve arzular için kullanılan bir terim.*⁵

Cümle Çeşitleri

Zâtî'ye ait bu gazelde toplam 10 cümle bulunmaktadır. Cümlelerin yedisi devriktir, üçü kurallıdır.

Tablo 3. Cümlelerin yapısal özellikleri

	Cümle sayısı	Yüklem türü	Anlam	Kipi	Öge dizilişi
1. beyit	4	fiil	olumlu	görülen geçmiş zaman	kurallı
		fiil	olumlu	görülen geçmiş zaman	kurallı
		fiil	olumlu	istek	devrik
		fiil	olumsuz	geniş zaman	devrik
2. beyit	2	fiil	olumlu	görülen geçmiş zaman	kurallı
		fiil	olumsuz	geniş zaman	devrik
3. beyit	1	fiil	olumlu	istek	devrik
4. beyit	1	fiil	olumlu	geniş zaman	devrik
5. beyit	2	isim	olumlu	geniş zaman	devrik
		fiil	olumsuz	geniş zaman	devrik

Gazelin Anlam İncelemesi

Gazel, beyitlerin tamamında olmasa da genel olarak "yaşlılık ve güzellere vazgeçememe" üzerine kurulmuştur.

Bu gazelin Zâtî'nin yaşlılık dönemlerinde yazıldığı, bu sebeple de divanında yer almadığı kanaati hâsıl olmuştur.

Tablo 4. Gazelin anlatım planı

	Gönderici	Mesaj	Alıcı
1. beyit	Âşık	İnsanın yaşlansa da güzeli sevmekten hiç vazgeçemeyeceği	Okuyucu
2. beyit	Âşık	İnsanın ölüme yaklaşınca bile dünyalık şeylerden (şarap sevgili, gazel) vazgeçemeyeceği	Okuyucu

⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/tul-i-emel>

3. beyit	Âşık	Çoğalma ve dünyada kalma temennisi	Okuyucu
4. beyit	Âşık	Sevgilinin isteklerinin asla geri reddedilmeyeceği	Okuyucu
5. beyit	Âşık	İnsanın nefsinin arzularından vazgeçemeyeceği	Okuyucu

SONUÇ

Bu makalede hem 16. yüzyıl Osmanlı sahasının önemli şairlerinden biri olan Zâtî'nin, *Divan'*ında olmayan bir gazeli yayımlanmış hem de bu gazel incelenmeye çalışılmıştır. Mecmualar ve biyografik kaynaklardaki şiirlerin, edebiyat tarihi açısından önemi bilinmektedir. Bu kaynakların, divanların tamamlanmasına da yardımcı olduğu görülmektedir. *Zâtî Divanı* tekrar yayınlanmak istendiğinde, bu makaledeki gazel ve bundan sonra bulunacak olan ve *Divan'*da yer almayan şiirlerin de ilavesiyle şairin bütün şiirlerinin bulunduğu tek mil bir divan vücuda getirilecektir.

KAYNAKÇA

Armutlu, Sadık (1998). *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi

Armutlu, Sadık (2018). Zâtî: Hayatı, Kişiliği, Sanatı ve Eserleri . *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1935-1956.

Çavuşoğlu, Mehmed, & Tanyeri, M. Ali (1987). *Zatî Divanı (Gazeller Kısmı: III. Cild)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Dilçin, Cem (1991). Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi. *Türkoloji Dergisi*, 9 (1), 43-98.

Gıynaş, Kamil Ali (hzl.) (2017). *Pervâne b. Abdullah, Pervâne Bey Mecmuası*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

İsen, Mustafa, Macit, Muhsin, Horata, Osman, Kılıç, Filiz, & Aksoyak, İsmail Hakkı (2002). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kılıç, Filiz (hzl.) (2018). *Âşık Çelebi, Meşâî'rü's-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Köksal, M. Fatih (hzl.) (2017). *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

_____ (2012). Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP). *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori* (s. 409-431). İstanbul: Kesit Yayınları.

Kurtoğlu, Orhan (2013). "ZÂTÎ, İvaz". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zati-ivaz> [erişim tarihi: 16.07.2022].

Özuygun, Ali Rıza, & Durmaz, Murat (2014). Zâtî'nin "Hazer Et" Redifli Gazelinin Yapısalılık Açısından İncelenmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, (10), 58-67.

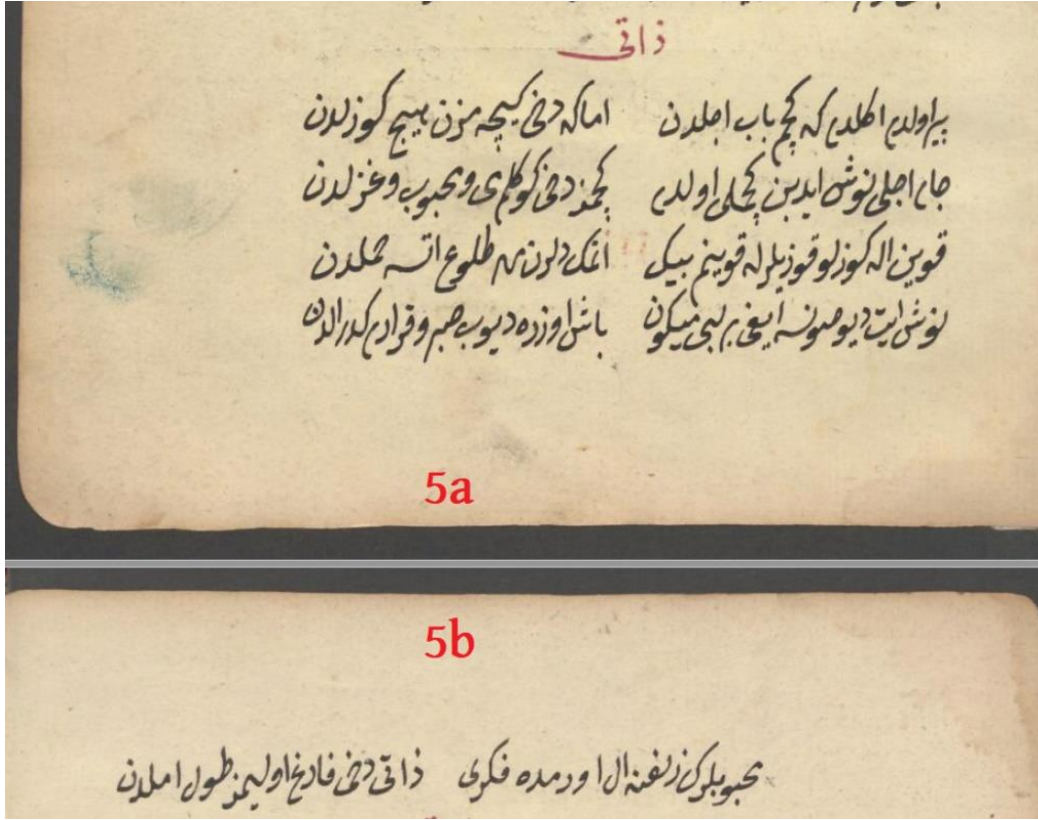
Tarlan, Ali Nihad (1967). *Zatî Divanı (Gazeller Kısmı: I. Cild)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (1970). *Zatî Divanı (Gazeller Kısmı: II. Cild)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Uçar, Abdullah (2022). Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Oct. 3058'de Kayıtlı Şiir Mecmuasının MESTAP'a Göre Tasnifi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (16), 200-246. DOI: 10.28981/hikmet.1037223

EKLER

Fotoğraf 1. Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. or. oct. 3058 Numaralı Şiir Mecmuasında Bulunan Zâtî'nin Mevzubahis Gazeli.

Fotoğraf 2. Ms. or. oct. 3058 Numaralı Şiir Mecmuasının Katalog Kaydı

303

Ms. or. oct. 3058. Staatsbibliothek, Marburg

1927. 40. Starkes, bräunliches Papier. 73 Bl. 1a, 3a und 73a unbeschrieben. 21 x 13 cm. 16 x 8,5 cm. Zweispaltig. 16 Zl., schwankend. Kursives Neşî.

A (1b): بیله‌م بنده ندر جرم قصور و عصیان

قیلمدک کندی بکا لطف و عنایت احسان

بلبل اسا ایدرم ناله و فریاد و فغان اشکار اولدی درونده اولان سر نهان

E (72b): قطعه:

بزه بر دلبر دهنده کرک لبلی دایما دهنده کرک

اوده‌مز سیدی غازی تکیه سیدر بزه اینده و رونده کرک

تاریخ:

رجب اینده رحلت ایلدی چون حضرت خاتون انکچون طوتدلر ماتم فلکده مهرله مرخ

206

Nr. 303-304

Anthologie aus Dichtern des 15. und 16. Jh.

Bl. 1b-2a: Gasels und Qoşmas von 'ĂŞİQ KĂŞİF. Bl. 3b-21a: ZĂTÎ, Fünfer und Gasels. Bl. 21a-22b: HĂSBÎ, Trauerkasside auf den Tod des Prinzen Muştafâ. Bl. 22b-24b: ĞEM SULTÂN (st. 1495, vgl. İA III 69ff.), Lobkasside auf den Propheten. Bl. 25a: FEYZÎ, Gasel. Bl. 25a-27a, 30b-40b, 42a-57b, 58a-b: NEĞĂTÎ (st. 914/2. Mai 1508, vgl. İA VIII 154ff.), Gasels und Kassiden. Bl. 27a-29a, 30a-b, 42a: ZĂTÎ (st. im Ramazân 953/Nov. 1546, vgl. EI IV 1319), Gasels. Bl. 29a-b, 41a-b, 57b: ME'ĂLÎ, Gasels. Bl. 58b-66a: ME'ĂLÎ (st. 942/1535, vgl. GOD II 214f.), Kassiden. Bl. 41a: FAQİRÎ (lebte um 1500, vgl. GOD I 278, HOP II 237), Gasel. Bl. 66a: ŞUBŪĦÎ (vgl. GOD II 453f.), *taħmîs*. Bl. 66b ff.: Gasels von NEĞMÎ (vgl. GOD II 540?), MUĦİBBÎ (= Sultan Süleymân I.), MESİĦÎ (st. 918/1513, vgl. İA VII 124ff.), ĦAYALÎ (st. 964/1557, vgl. İA IV 384), ĞELLÎ (es gibt 3 Dichter dieses Namens aus jener Zeit, vgl. İA III 66), FAQİRÎ, 'İLMÎ (s. GOD II 471ff.), HĂSBÎ, ZĂTÎ, RAVZÎ, VĂLİĦÎ (vgl. GOD II 554f.), BĂQÎ (st. 1600, vgl. İA II 243ff.), YAĦYĂ, FIRĂQÎ, ĦAYRETÎ, MIŞĂLÎ (st. 1010/1601, vgl. GOD III 127); Fünfer von LUṬFÎ und QIYĂSÎ (vgl. GOD I 282). Bl. 72b: ein Bruchstück und Chronogramm. Bl. 73b: Verse von BĂQÎ und ŞĂBÎT.